

Anmeldelser

Det Særlige Bygningssyn, De fredede bygninger skal fortælle Danmarks historie - Strategi for prioritering af bygningsfredningen 2022, tekst ved Jens Toftgaard, Caspar Jørgensen, Eva Sievert Asmussen, Nanna Secher Larsen, *Det Særlige Bygningssyn 2022*, 94 sider ill. ISBN: 978-87-94241-02-1 (trykt), 978-87-94241-03-8 (digital).

I november 2022 blev en fredningsstrategi præsenteret af Det Særlige Bygningssyn, der rådgiver kulturministeren og Slots- og Kulturstyrelsen i forhold til bygningsfrednings- og bevaringssspørgsmål. Det må hilses varmt velkommen, at der nu er udarbejdet en strategi for den fremtidige bygningsfredning.

Strategien bygger bl.a. på erfaringerne fra den gennemgang af alle bygninger, fredet 1918 - 1990, som Slots- og Kulturstyrelsen, der administrere bygningsfredning på ministerens vegne, udførte 2010-2016. Fredningsgennemgangen omfattede en beskrivelse af fredningsværdier (de arkitektoniske, kulturhistoriske og miljømæssige værdier), der hidtil havde manglet eller været

summarisk beskrevet for fredningerne før ca. 1990. Det førte i enkelte tilfælde til ophævelse af fredninger, hvor fredningsværdierne ikke længere er tilstede. Mellem 2010 og 2020 er der således ophævet omkring 220 fredninger, mens der er gennemført omkring 69 nye fredninger. Disse nyfredninger udgør imidlertid potentielt en betydelig skævrindning af historien, fordi de stort set alene omfatter arkitekttegnede villaer i Nordsjælland, som Svava Riesto og Rikke Stenbro dokumenterede det i *Fabrik og Bolig 2019*. Noget andet er, at det er fornuftigt at gennemføre de fredninger, der kan lade sig gøre i øjeblikket, forudsat de er tilstrækkelig væsentlige. Men det understreger behovet for en samlet plan eller strategi, hvis Bygningsfredningslovens formål om at sikre bygninger, der fortæller om hele samfundets historie, skal opfyldes. Nu er strategien kommet, der kan fungere som sigtelinje for udvælgelsen.

Efter at have konstateret hvor rig og varieret en historie de fredede bygninger opført før 1900 fortæller, lægger strategien op til at koncentrere fredningsindsats om 1900-tallets historie og især tiden efter 1945 i hele sin bredde. Ved fredningsgennemgangen blev det tydeligt, at trods muligheden for at frede bygninger, der blot er 50 år gamle, er der stort set ikke fredet bygninger fra perioden 1945 - 1975, udover de arkitekttegnede villaer, selvom perioden rummer 1/3 af den samlede bygningsmasse i Danmark.

Herudover peger strategien på behovet for at sikre bygninger, der er samlingspunkter for værdifulde kulturmiljøer, re-

præsenterer fællesskaber der giver lokal og national identitet, er en ressource for samfundsmæssig og økonomisk værdiskabelse, sikrer god arkitektur, der kan inspirere til at bygge langsigtet og bæredygtigt, samt endelig fredede bygninger, der viser forskellighed, og fortæller vores fælles historie i et mere end 500 års perspektiv.

Netop det sidste punkt fremhæves i formålet med strategien, der skal skabe en klar retning for nyfredninger med en bred og repræsentativ fortælling om Danmarks arkitektoniske og historiske udvikling også for den nære fortid. Dermed lever strategien op til bygningsfredningslovens formål i § 1, om at sikre arkitektonisk, kulturhistorisk eller miljømæssig værdi, herunder bolig, arbejds- og produktionsvilkår og andre væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling.

At der er tale om en overordnet strategi understreges med påpegningen af ni temaer, der skal fungere som vejledning for nyfredninger i de kommende år. Temaerne har særlig betydning for både den arkitektoniske og den samfundsmæssige udvikling. Det anbefales, at temaerne bør undersøges som led i en refleksiv og repræsentativ udvælgelse af bygninger.

De ni temaer inddeles i funktion og i tværgående emner med fokus på repræsentativt. De tværgående temaer omfatter fællesskab og medborgerskab, form og funktion – arkitekturstrømninger, by og land – infrastruktur og planlægning, energi og mobilitet – fra oliesamfund til grøn energi og byggematerialer, bygningskultur og bæredygtighed. Temaer der omhand-

122 ler funktion, er gode boliger til alle, erhverv – industri og servicesamfund, velfærdsstat og velfærdssamfund samt fritid og det grønne. Det særlige Bygningssyn er opmærksom på overlap mellem temaerne.

For at gennemføre og konkretisere strategien anbefaler Det Særlige Bygningssyn, at Slots- og Kulturstyrelsen iværksætter surveys og undersøgelser, som over en længere årrække kan afdække strategiens temaer. Styrelsen har også tidligere gennemført temagennemgange og inddraget specialister fra bl.a. museer og arkitektfirmaer. Disse kan bidrage til viden og kompetencer, der kan anvendes i fredningsprocessen og i forvaltningen af de fredede bygninger fremover.

De ni temaer bliver i anden halvdel af publikationen eksemplificeret gennem tekster om arkitektur, historie og kulturhistorisk baggrund og med fotografier af både bygninger og miljøer, der understøtter teksten. Derved uddybes problemstillinger og kompleksiteten i bevaringsperspektiver, der bl.a. omhandler funktions-tømning af industribygninger, bevaring af forgængelige materialer og skalaen, hvor omfanget af store almene boligområder kan vanskeliggøre muligheden for fredninger.

Strategien fremlægger også, hvordan processen for udarbejdelsen af den nye strategi er foregået. Den er blevet drøftet i Det Særlige Bygningssyn og i en redaktionsgruppe. Der blev afholdt et seminar i 2020 med deltagelse af Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur samt indbudte eksperter. Disse har tillige kunnet

komme med anbefalinger, der også fremlægges. Anbefalingerne om udarbejdelse af forvaltningspraksis, som fremover kan anvendes af Slots- og Kulturstyrelsen og at arbejde med temagennemgange viser grundigheden i udarbejdelsen af strategien. Det anbefales også at arbejde med løbende opsamling og evalueringer. Dermed sikres blandt andet repræsentativitet i forhold til kronologi og geografi inden for de ni temaer.

Den nye strategi fra 2022 adresserer et ønske om, at de fredede bygninger afspejler både arkitektoniske, kulturhistoriske og samfundsmæssige forhold. Den understreger, at der skal sikres repræsentativitet og geografisk spredning. Byggeri efter 1945 rummer både fin arkitektur og afspejler en kompleks samfundsudvikling. De værdibaserede temaer, som hvad er den gode bolig, bør fremover prioriteres lige så meget som, hvilken funktion denne rummer. Den nye strategi rummer et ønske om at sætte fredningerne i perspektiv, så de også fortæller om politiske og kulturelle strømninger.

Strategien lægger op til et stort arbejde, hvor bl.a. de kulturhistoriske museer, arkitekter og ikke mindst bevarings- og historiske foreninger opfordres til at deltage. De omtalte temagennemgange er et nyttigt arbejdsredskab, men det vil tage tid, flere år, og i mellemtiden forandres eller forsvinder vigtige bygninger og miljøer. Omdannelsen af havne og industrivartorer i Storkøbenhavn og landets andre byer betyder, at det kan være for sent at fremsætte forslag om fredning på baggrund er

en temagennemgang. Denne problemstilling adresseres ikke og hører muligvis til i udarbejdelsen konkrete handlingsplaner, men det er ikke desto mindre virkeligheden.

Med den nye fredningsstrategi fremlægges en strategi, der er rummelig og repræsentativ. Det er godt. Den kan være det værktøj, der kan rette op på skævriddningen af, at de hidtil fredede bygninger efter 1900 ofte ligger i byerne og i ressourcerstærke områder. Men for at nå frem til at kunne frede de store og komplekse miljøer og bygninger, der er karakteristiske for tiden efter 1945, skal lovgivningen også være på plads. Det har fredningen og den efterfølgende tilbagetrækning af landskabsfredningen af Aarhus Universitet og genfremsættelsen af et mere begrænset forslag i 2023 netop vist tilsyneladende ikke er tilfældet. Endelig kommer vi ikke udenom, at der er behov for øgede ressourcer til området, hvis strategien skal realiseres. Det er næppe realistisk at sikre bare udvalgte bygninger fra den periode, hvor den allerstørste del af den eksisterende bygningsmasse blev opført, inden for de eksisterende økonomiske rammer. For det ville betyde en overførelse af ressourcer fra de eksisterende fredninger, hvor fredningsgennemgangen har vist, at der stadig er ganske mange bygninger i dårlig stand også efter de gennemførte fredningsophævelser.

Det er ikke alene velfærdssamfundets bygninger efter 1945, der ikke er kommet med i de historier bygningsfredningen fortæller. Som det fremgår andet steds i

dette nummer af Fabrik og Bolig, er det som om fredningen af industrisamfundets bygninger for slet ikke at tale om dets kulturmiljøer er gået i stå omkring 2001, det år Kulturministeriet overtog ansvaret for bygningsfredningen. Nu ligger der en plan fra Bygningssynet, så det er op til kulturministeren at træde i karakter.

Lene Skodborg – formand for Selskabet til bevaring af Industrimiljøer

*Københavns Murerlaug 1623 - 2023
Gads Forlag, 264 sider ill.
ISBN: 978-87-12-06492-3*

Københavns Murerlaugs 400-års jubilæum er ikke alene en bog om laugets særlige historie. Det er også en historie om Danmarks historie og om Københavns historie i en bredere forstand. Omdrejningspunkterne er dels murstenen og dels murerne.

Jubilæumsbogen følger sig til rækken af Københavns Murerlaugs andre jubilæumsbøger og er således den sjette i rækken, der er udgivet siden begyndelsen af det 20. århundrede. Med denne bog sætter Københavns Murerlaug fokus på aspekter omkring murværk og murerfaget historisk, i dag og fremover. Bogen er ind delt i tre afsnit. Det første beskriver murværk og murerfaget dengang, det andet beskriver murværk og murerfaget i dag og i fremtiden og det tredje bringer oversigter over bestyrelser, oldermænd, tillidsmænd m.v. og medlemsfortegnelse. Bogen er udstyret med oversigt over skribenter, illustrationer og litteratur, men er ikke udstyret med et noteapparat.

Københavns Murerlaug har inviteret forskellige fagpersoner til skrive. Thomas Bo Jensen, der er forskningschef og professor ved Arkitektskolen i Aarhus har skrevet både om det helt konkrete 'Hvad er en

mursten?' og 'København set fra en mursten'. Med en oversigtlig gennemgang af murstenens udbredelse globalt, der placerer anvendelse af mursten i Danmark som en ret sen foreteelse fra 1100-tallet får man også en god indsigt i murstenens betydning som vejrbestandigt materiale og som udtryk for at kunne markere sig standsmæssigt helt frem til vor tid. Københavns brande i 1700-tallet og bombardement i 1807 har været med til at gøre København til en by bygget af mursten. Murstens udformning og samspil med kalkmørtel er helt grundlæggende. Det er også et samspil, der er blevet udfordret. Energifikrisen i 1973 med indførelsen af, at der ikke måtte være kuldebroer mellem ydermur og indermur ses som det brud, der har begrænset anvendelsen af mursten. Nu blev ydermuren en skalmur – tæt på overflødig. Brugen af beton blev udbredt, en udvikling, som det dog kan tilføjes allerede, var i gang før 1973. Der er dog en pointe, at skalmuren giver mulighed for at skabe nye former for murværk, da denne ikke er en bærende mur. Grundtvigskirken står som et helt særligt byggeri, men mange andre beskrives også for brug af mursten og for arkitekturen og for, hvordan de to kan spille sammen. Det væsentlige er en ærlighed ved murværket og dette belyses ved beskrivelser af bl.a. universitetsbiblioteket i Krystalgade af J.D. Herholdt og Københavns Rådhus af Martin Nyrup. Det leder bl.a. frem til, at selv modernismen i Danmark blev hjemlig med brug af mursten gennem den funktionelle tradition.

Københavns Murerlaugs historie og betydning i et privilegiesamfund gennemgår Søren Mentz, historiker, ph.d. og leder af Museum Amager, sammenhængen mellem kong Christian 4. ambitioner for at hævde sig internationalt bl.a. over for hansestæderne og murerlauget som del af samfundet. Det lykkedes ikke kongen at begrænse laugets privilegier, men det lagde grunden til forandringer i 1700-tallet og afskaffelsen af laugene i 1858 med den nye næringslov. Dermed blev murermestrene arbejdsgivere og murerne ansatte svende organiseret i hver deres arbejdsgiverforening og fagforening. Som arbejdsgiverorganisation har Københavns Murerlaug forstået at navigere og få indflydelse. Det giver Jens Klarskov cand.jur. og tidligere direktør i bl.a. Dansk Byggeri en god indsigt i. Ida Juul lektor ved Aarhus Universitet, DPU ser på mureren som håndværker med en udvikling fra mesterlære til EFG-uddannelse og det afslutter det historiske afsnit.

Afsnittet om murværk og murerfaget i dag og i fremtiden omfatter 'Livet i lauget' og 'Tre virksomhedsbesøg' og er skrevet af Anne Kathrine Spangsberg Rosener, journalist. Her kommer man tæt på murerne og på deres vilkår i dag. Gennem dette øjebliksbillede vises også, at murerhåndværket både anvendes på moderne vilkår og til at vedligeholde historiske bygninger. Københavns Murerlaugs ændrede status i det danske samfund og i København kommer også til udtryk ved, at de via sammenlægning mellem Dansk Byggeri og Dansk Industri nu er del af Danmarks største arbejdsgiverorganisation. I den sammen-

hæng drejer det sig om at finde sig til rette som del af en stor organisation, der repræsenterer mange særinteresser og bidrage med Københavns Murerlaugs særegenhed og mission. Et gennemgående emne i jubilæumsbogen er bæredygtighed herunder konflikten mellem at anvendelsen af mursten og dermed murerfaget er bæredygtigt, og at det på den anden side er CO² belastende at fremstille mursten. Genanvendelse og nytænkning hører til perspektiverne for udvikling af murværk fremover. Det gennemgås i det afsluttende kapitel ved Anne Beim professor ved Det Kongelige Akademi og Pelle Munch-Petersen, forsker ved CINARK.

Bogen er rigt illustreret med mange nyoptagelser af markante murstensbygninger i København. Med fotografier kommer man tæt på murværk og bygninger. Det ses som det faglige håndværk repræsenteret både ved murerværk og ved murstenens karakter. Dermed bliver det også muligt at opleve historien taktilt i sammenhæng med forfatterens respektive kapitler ikke mindst Thomas Bo Jensens om 'København set fra en mursten'. Derudover er bogen illustreret med plakater, der gennem tiden har udtrykt forordninger og tidsånd samt tegninger af bygninger. Igen vidner illustrationerne om de bredere samfundsmæssige forhold så som, at murerfaget har været et mandefag. Endelig giver fotografier af genstande, der knytter sig til Københavns Murerlaug som fx oldermændskæden og velkomstportal en fornemmelse af det privilegiesamfund, som laugsvæsenet ud-

sprang af og som i en vis forstand stadig har betydning i dag for laugets medlemmers identitet.

Københavns Murerlaug 1623 - 2023 giver et grundigt indblik i et magtfuldt laug, der med tidens udvikling har ændret position i samfundet. Bogens styrke ligger i indsigt i Københavns Murerlaugs historie og ikke mindst i de mange eksempler på byggeri i København, der dels vidner om murværks holdbarhed og dels om, hvordan murstensbygninger giver København en særlig identitet. En identitet, der kan bygges videre på med nyt byggeri fremover.

Lene Skodborg

Fra slum til velfærd – fundamentet for velfærdsstatens boligpolitik 1850-1940 af Henning Bro og Søren Kolstrup. SFAH'S Småbogsserie nr. 1, 102 sider ill., ISBN 978-87-98031-56-7

Selskabet for Arbejderhistorie udgiver en ny publikationsrække under navnet SFAH's Småbogsserie, der i format minder lidt om Aarhus Universitetsforlags serie "100 Danmarkshistorier", det vil sige ca. 100 sider om et specifikt emne, som bliver fortalt i et let og tilgængeligt sprog.

Den første udgivelse i småbogsserien handler om boligbyggeriet i overgangen fra natvægterstatens frie markedskræfter til 1900-tallets velfærdsstat. De to forfattere Henning Bro og Søren Kolstrup argumenterer for, at boligen og boligpolitikken ofte har været overset i beskrivelsen af den samlede velfærdshistorie. Udgivelsen skal ses som et bidrag til at rette op på denne forsømmelse. Det er dog langt fra første gang, at Bro og Kolstrup beskæftiger sig med boligen og boligpolitikken, og hvorfor et studie af boligen og boligforhold er yderst vigtig i forståelsen af befolkningens levevilkår gennem tiden samt boligens betydning for velfærdsstatens generelle udvikling.

Henning Bro forsvarede i 2006 sin ph.d.-afhandling *Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat – Bygge og boligpolitik i tre danske bysamfund*, der blev fulgt op af en bog et par år efter og var en bearbejdning af ph.d.-afhandlingen. Henning Bro er historiker og ph.d. samt stadsarkivar emiritus ved Frederiksberg Stadsarkiv og har i det meste af sit arbejdsliv beskæftiget sig med hovedstadsområdets udvikling. Søren Kolstrup er historiker, ph.d. og lektor emeritus og har en lang udgivelsesrække bag sig. Han har blandt andet bidraget til Dansk Velfærdshistorie. Det er med andre ord to meget vidende og kynige forfattere, der står bag den første udgivelse i SFAH's serie.

Forfatterens faglige tyngde skinner igennem, mens man læser, hvor der bliver delt generøst ud af forfatterens store viden. På bogens sider føres man igennem den boligpolitiske udvikling med fokus på boligerne for byarbejderne og socialt ligestillede.

Hver af bogens kapitler tager udgangspunkt i tidens statsform og hovedstadens bymæssige karakter og forfatterne beskriver rammen for den brede befolknings boligforhold og hvordan skiftende aktører forsøgte at forbedre dem. Vi begynder med andre ord med en beskrivelse af 1800-tallets usunde og overbefolkede slumboliger for at nå frem til 1900-tallets lysere, sunderre og spekulationsfrie boliger. Vi præsenteres for de mange forskellige og skiftende aktører, som reagerer på de elendige boligforhold. Bl.a. de borgerlige filantroper og Lægeforeningen i 1850-60'erne, Rigsdagens og senere hovedstadskommuner-

nes stigende engagement fra omkring 1900 til arbejderbevægelsens introduktion af den spekulationsfrie bolig i 1912-13. Bogen fortsætter med en analyse 1920-30'ernes skiftende støtteordninger, og der inddrages eksempler på forbilledlige bebyggelser af bl.a. KAB og FSB. Igennem bogen bliver der givet konkrete eksempler på forskellige typer byggerier, ejer- og finansieringsformer samt det bagvedliggende ideologiske tankegods. Bogen beskriver, hvordan boligudviklingen blev drevet af såvel af den store boligmangel såvel som den ene krise efter den anden. Men nok så afgørende, mener forfatterne, var den initiativrige arbejderbevægelse, som tog sagen i egen hånd og fandt løsninger på problemerne. Både i kraft af Socialdemokratiets gennemførelse af en velfærdsbaseret boligpolitik og i kraft af arbejderkooperationen, der oprettede egne almennyttige boligselskaber.

Bogen er kronologisk opbygget og ind delt i tre perioder. Første periode går fra 1859 til 1890 og beskriver boligpolitikken – eller mangel på samme – under natvægterstaten med den mindst mulige statslig indblanding og aktivitet i boligpolitikken og hvordan det er op til filantropiske tiltag at varetage opførelsen af boliger til de ubemidlede. Anden periode er fra 1890 til 1914 og viser de første brud i boligpolitikken. I denne periode bliver der introduceret lavtforrentede lån til byggeforeninger, og det bliver forklaret, hvordan arbejderbevægelsen tager initiativ til nye ejerformer. Vi bliver blandt andet introduceret til J. Chr. Jensen, der meget rammende fik tilnavnet Christian Bolignød. Han blev for-

126 mand for den forening, der kunne sikre blandt andet arbejderklassen sunde boliger. Foreningen hed Arbejdernes Boligforening af 1912, men skiftede i 1917 navn til Arbejdernes Andels-Boligforening (AAB). Foreningens bygninger skulle være friholdt fra spekulation og pengene fra huslejen skulle blive i foreningen. I samme periode blev Arbejdernes Kooperative Byggeförening (AKB) stiftet. AAB var andelsbaseret med beboerne som indskydere, mens AKB var organiseret som et lukket aktieselskab. Her var lejerne udelukket fra medejerskab og indflydelse og lejede deres lejlighed på almindelige lejevilkår, men de skulle til gengæld ikke betale indskud. Forfatterne forklarer, hvordan både AKB og AAB viste nye måder at løse udfordringerne med bolignøden på.

Den sidste periode løber fra 1914 til 1940 og beskriver, hvordan fundamentet til velfærdsstatens boligpolitik bliver lagt. Fra 1916 til 1930 udgjorde det offentligt støttede byggeri 75 % af den samlede boligproduktion i København, begyndende med vedtagelsen i Københavns Borgerrepræsentation i 1916 om at opføre 1000 kommunale boliger. De landsdækkende støtteordninger blev afviklet i 1920'erne under Venstre-regeringen, men blev genoptaget i 1933 og 1937 under det socialdemokratiske og radikale styre. Støtteordningerne blev senere udvidet med en huslejeregulering og en målrettet huslejestøtte til børnefamilier

Bogens fokus er rettet mod København, Frederiksberg og forstæderne, idet fundamentet til velfærdsstatens boligpolitik bliver lagt i hovedstadsområdet. Vi får for-

klaringen på, hvorfor hovedstadens forstæder har haft så forskelligartet en boligudvikling. Der er også perspektiveringer til provinsen.

Boligpolitik har i høj grad været en værdikamp og som læser bliver vi ført gennem tiden fra et frit og ureguleret boligmarked, til at boligmarkedet langsomt, men sikkert bliver mere og mere politiseret. I bogen tildeles Socialdemokratiet meget af æren for at have været udslagsgivende for, at København i særdeleshed formår at skaffe lavindkomstgrupperne som arbejderne ordentlige boliger.

Forfatterne spørger selv, hvordan vi i dag skal vurdere de samlede sociale virkninger af tidens mange indgreb, og om hvorvidt disse indgreb var med til at mindske klasseskellene i boligbyggeriet eller om den omfattende regulering blot var med til at understøtte de eksisterende forskelle. Vurderingen afhænger af perspektivet, argumenterer forfatterne. Kigger man på blot et enkeltstående år, så er det nærliggende at drage den konklusion, at indgrebene understøttede og reproducerede de eksisterende klasseskel. Kigger man derimod på indgrebene i et længere og historisk perspektiv, er vurderingen mere positiv, idet der med indgrebene blev indført lighedsskabende instrumenter til gavn for arbejderklassen. Forfatterne hævder, som man kunne forvente, til det sidste perspektiv og argumentere for at se boligpolitikken over en længere årrække.

Bogen er velargumenteret, men formattet gør selvfølgelig, at det ikke alle steder er muligt at gå i dybden og nogle konklusioner bliver draget uden man helt har hørt den bagvedliggende analyse eller argumentation. Dette tilgives dog hurtigt, da man mærker, at forfatterne er vidende og kompetente og derfor kan tillade sig at konstatere fremfor at argumentere. Trods det korte format, så er det visuelle heldigvis blevet prioriteret og bogen har relativt mange illustrationer som fotografier og tegninger og det er i særdeleshed godt, når der henvises til konkrete eksempler og forskellige byggerier.

Måske skyldes det anmelderens etnologiske baggrund, men som læser savner jeg lidt den personlige vinkel og at høre fra de implicerede og modtagerne af boligpolitikken. Men det er måske konsekvensen af at tage udgangspunkt i tidens statsform og dets politik, så sker det på bekostning af den mere personlige eller mikrohistoriske fremstilling.

Men ikke desto mindre, så er bogen meget velskrevet og oplysende, og den giver en god indføring i boligpolitikken og boligudviklingen i den angivne periode, at man får lyst til at kaste sig over forfatterens øvrige udgivelser. Senere i småbogs-serien vil komme en udgivelse, hvor det er boligbyggeriet og -politikken fra 1940'erne og frem, som behandles i et velfærdspolitisk perspektiv. En udgivelse, som undertegnede ser frem til.

Stefanie Høy Brink

Maths Isacson, *Vad gör en fackförening?* Den dagliga kampen för jobben 1975-2000 utifrån en klubbordförandes dagböcker. Lund: Arkiv förlag 2022, 303 sider, ill. ISBN 978 91 7924 370 8.

På grundlag af først og fremmest Sune Björkqvists optegnelser 1977-1997 analyserer Maths Isacson fagforeningernes rolle og magt på Hedemora Verkstäder. Det er under omfattende strukturændringer, hvor maskinfabrikken i Bergslagen indskrænkede produktsortimentet, samtidig med at dens organisation blev ændret, og de forskellige dele blev solgt til nye ejere. Sune Björkqvist (1931-2011) var *ordförande* for Metals verkstedsklub på Hedemora HB 1975-1997. Maths Isacson er senior professor i økonomisk historie ved Uppsala Universitet. Han har bl.a. skrevet om bøndernes mangesyleri i Bergslagen og to omfattende bøger om værkstedsarbejderne på netop Hedemora Verkstäder.

Bogen omfatter otte kapitler og analyserer med afsæt i den norske sociolog Sverre Lysgaards begreb arbejderkollektivet tillidsrepræsentanternes og især Björkqvists handlinger i forhold til både kolleger og firma. Første kapitel omfatter en kort diskussion af problemstilling og faglitteraturen om fagforeningers betydning, rolle og magt, af kildematerialet i form af Björk-

qvists optegnelser suppleret af værkstedsklubbens beretninger, en kort præsentation af firmaet og den almindelige situation. Tiden er præget af oliekrisen, strukturændringer i form af et kraftigt fald i ansatte i industrien og vækst i servicesektoren, den første borgerlige regering i årtier i det socialdemokratiske Sverige, faldende økonomisk vækst og forsøg med økonomisk demokrati med lønmodtagerfonde og lønmodtageraktier. Virksomheden ejedes af det vist største familieejede selskab i Sverige, Johnson Koncernen, og den blev divisioneret og solgt i 1990 efter en langvarig proces. Men det kan allerede her afsløres, at den ikke blev solgt til medarbejderne, selvom de kæmpede for at overtage den.

Det andet kapitel redegør for Sune Björkqvists daglige arbejde som tillidsrepræsentant, hvor medlems- og personalesager fyldte ganske meget foruden lønforhandlinger, spørgsmål om virksomheden og koncernen samt fagforeningen. Allerede fra lidt ind i 1980'erne fylder virksomheds- og koncernspørgsmål samt samarbejdet med fagbevægelsen en del mere end i 1970'erne, hvad der viser Björkqvists og fagbevægelsens betydelige engagement i ejerspørgsmålet og et muligt ejerskifte. Disse spørgsmål følges tæt i de næste tre kapitler på grundlag af hovedsagelig Björkqvists notater. Herefter følger et kapitel om det daglige fagforeningsarbejde og relationerne til de enkelte medlemmer. I det sidste kapitel samler Isacson op og diskuterer tillidsmandens og fagbevægelsens magt og indflydelse uden at blive særlig præcis af gode grunde. Som læser får man det ind-

tryk at, at tillidsmanden har en betydelig indflydelse uden nødvendigvis at få ret eller bestemme over de daglige forhold, mens forsøgene på at påvirke de større strukturelle forandringer ikke fik den store effekt, i dette tilfælde. Men det er tydeligt, at der blev arbejdet ihærdigt på at bevare og gerne udvide antallet af arbejdspladser til en ordentlig løn og på at vedligeholde et fælles kodeks for arbejderkollektivet. Derimod er der ikke noget som tyder på at bevaring af det bebyggede miljø har indgået i tillidsmandsarbejdet i det tilfælde, hvad der kan være grund til at bemærke særligt i dette nummer af Fabrik og Bolig.

Bogen er til en vis grad let læst, fordi de forskellige forhold forklares og sættes ind i en sammenhæng, men det modarbejdes desværre af det utal af forkortelser på virksomheder og navnene, der kommer i en lind strøm, og som det er svært at holde styr på, især hvis man ikke kender Bergslagen og Hedemora indgående. Det er ærgerligt, fordi det kunne være løst af en forkortelsesliste og et register.

Et sted notere Maths Isacson, at Sune skal hjem og læse Peter Burke, og mon ikke det er har været bogen om den folkelige kultur i Europa, som kom i en svensk oversættelse 1983? Isacson egen bog er tydeligt inspireret af og en videre udvikling af 1970ernes interesse for folkelig kultur og det efterfølgende fokus på mikrohistorie, mens strukturhistorien samtidig tegners op i horisonten, og det spænd mellem forskellige skalaer er givende.

Caspar Jørgensen